

ADALÉKOK A SZÉKESEGYHÁZI ALSÓPAPSÁG XIII—XIV.
SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

Középkori egyházi társadalmunkban a világi papok között számbelileg az alsópapság a legjelentősebb. Az egyházi hierarchia alján elhelyezkedő csoportokat nehéz pontosan elhatárolni a középrétegektől, a kanonoktól és a nagyobb egyházak plébánosaitól. Fokozatos átmenetet a kisebb káptalanok javadalmasai és a falusi plébánosok tömege jelentheti, mind anyagi, mind kulturális szempontból. Vitathatatlanul az alsópapsághoz tartoznak már a plébánosok mellett működő káplánok, az oltár- és kápolnaigazgatók, de a káptalanok prebendáriusai és a kóruspapok is.¹ Tanulmányunkban a két utóbbi csoport korai történetéhez kívánunk néhány adalékkal hozzájárulni, majd a pécsi székesegyházban a XIV. század közepéig élő prebendáriusokra és kóruspapokra vonatkozó adatokat elemezzük.

A prebendáriusokról és a kórus papjairól — s ez az alsópapság csaknem egészére igaz — egyetlen önálló, monografikus feldolgozás sem készült, s hiányoznak az adatcentrikus, leíró jellegű dolgozatok is. A hosszú kutatómunkát igénylő és a főpapok, valamint a kanonokok történetének vizsgálatával ellentétben kevésbé látványos eredményeket ígérő feladat nem vonzotta a kutatókat.

Általában az egyes hiteleshelyek tevékenységét feldolgozó tanulmányokban találunk említést róluk mint bizonyoságként (testimonium) hiteleshelyi külsőmunkára kiküldött személyekről. A kórus javadalom nélküli klerikusai Mezey László érdeklődését keltették föl. Szerinte a clericus chori intézmény az egyetem nélküli országban pótmegoldásként a jogászképzést volt hivatva a hiteleshelyeken decentralizálva és erőteljesen gyakorlati alapon betölteni. Úgy találja, ezek a klerikusok korántsem voltak papnövendékek, de azzá lehettek.² Mályusz Elemér lényegében úttörő munkát végezve volt kénytelen a középkori egyházi társadalmat vizsgáló monográfiájában a prebendáriusokat, a kórus javadalom nélküli papjait és klerikusait elhelyezni a magyar egyházi társadalom szerkezetében. Az említett réteg kialakulásának okát és folyamatát a kanonokok XIII. századi történetének sokoldalú vizsgálatával mutatja be,³ majd elsősorban a jól adatolható zágrábi székeskáptalan példáján a reformációig kíséri nyomon életüket, gazdasági és szociális helyzetük változásait.⁴

¹ MÁLYUSZ E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. (a továbbiakban MÁLYUSZ 1971.) 137—171.

² MEZEY L.: Ország „egyetem nélkül” — a magyar felsőoktatás a középkor végén. In: A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367—1967. Stud. Iur. 60. Pécs 1968. 77—88. és MEZEY L.: Deákság és Európa Bp. 1979. 175—182.

³ MÁLYUSZ 1971. 72—80.

⁴ Uo. 158—169.

Érdemes áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek a világi papság egyházi központjainak XII. századi, még homogén társadalmát hierarchizálták, és létrehozták a középréteg és az alsópapság egyre határozottabban elkülöníthető csoportjait.

A székesegyházak kanonokjainak a XII. század közepétől nyomon követhető anyagi helyzete tükrözi a réteg társadalmi helyzetét és lehetőségeit. Legismertebb és legkorábbi adatuink a magyar egyház központjából való. 1153-ban az esztergomi káptalan szegénysége olyan nagy, hogy a kanonokoknak vacsorájuk sincs. Martirius érsek hetven falu tizedét átengedve próbálja orvosolni helyzetüket. Fél évszázad múltán más egyházakból is hasonló híradások maradtak fent, de a panaszzőn tanúsítja, hogy a kanonokok egyre határozottabban törekednek helyzetük javítására.

A XIII. század 20-as éveitől borzalmas nélkülözésekre hivatkozva püspökeik segítségével a Szentszéknél elérik, hogy a IV. lateráni zsinat tiltó határozata ellenére prebendáikhoz oltár- és kápolnajavadalmakat kapcsoljanak, majd számos királyi és püspöki birtokadományban részesültek.⁵ A század közepén a vidéki plébánosok rovására hasítottak ki mind nagyobb részt a tizednegyedből. Meglévő birtokaikból az agrártechnika fejlődésével is növelik bevételeiket. A XIII. század második felében — néha még fel-fel hangzó panaszaik ellenére — a megváltozott anyagi helyzetük már lehetőséget adott a kanonokréteg számos képviselőjének, ha mecénások támogatásával is, hogy kijussanak külföldre, elsősorban itáliai egyetemekre, és onnan néhány évi távollét után visszatérve, a korabeli egyházi értelmiség elitjévé válnak. Képességeikre az 1250-es évek végétől igényt tartott diplomáciai és államkormányzati feladatok ellátásában a középréteg kiemelkedését tudatosan támogató IV. Béla király.⁶ A pápák is sűrűn utasítják őket delegált bíróként egyházi viszályok kivizsgálására, rendezésére.

A kanonokok elitje egyre gyakrabban és hosszabb időre kényszerül távol élni javadalmuk székhelyétől. Néhányan közülük két káptalanban élvezve prebendákat eleve távol voltak az egyik egyháztól. A javadalomhalmozás (commutatio benefici-orum), ha még ritkán is, de már a tatárjárás után megjelent a magyar egyház életében. Helyettesállítást előíró pápai engedély kellett hozzá.⁷ A kanonokok közül mind többen egyre nehezebben tudták ellátni eredeti liturgiai feladatukat, elvégezni a székesegyházban a szerzetesekhez hasonlóan a naponta hétszeri közös zsolozsmázást.⁸

A megváltozott mentalitásuk is olyan irányba hatott, hogy az előírt sokszori zsolozsmázástól visszahúzódnak. A püspökök, a helybenélő kanonokok és a kor karimákat előtérbe helyező vallásossága viszont megkövetelte, hogy a küllemében egyre díszesebb székes- és társaskáptalani egyházakban a liturgia fénye, az Istent és a szenteket dicsőítő papok száma ne csökkenjen. A távolélő, gazdagabb kanonokoknak anyagi lehetőségeik már megengedték a jogilag is megalapozott kívánalmak helyettesállítással való ellensúlyozását.⁹ Megfelelő helyettest könnyen találtak. A káptalani iskolák nem kizárólag kanonokutánpótlást célzó oktatáspolitikájának köszönhetően egyre több alacsony származású — nagyívű karrierben nem reménykedő

⁵ BÉKEFI R.: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. (a továbbiakban BÉKEFI 1910.) 19—27. Az esztergomi káptalan helyzetére KOLLÁNYI F.: Esztergomi kanonokok 1100—1900. Esztergom 1900. VIII—X.

⁶ SZÜCS J.: A kereszténység belső politikuma. Történelmi Szemle 1978. (a továbbiakban Szűcs 1978.) 172—176.

⁷ 1241. IX. Gergely megengedi a bácsi főesperesnek, hogy a váradi székesegyház egy kanonoki prebendáját is élvezze, „dummodo in Ecclesia Bazienſi personaliter deservias, et in Waradienſi facias per idoneum vicarium”. THEINER, A.: Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia I. Romae 1859. 177., további engedélyek uo. 189. és 191—192.

⁸ BÉKEFI 1910. 28—29.

⁹ Az egész fejlődésre MÁLYUSZ 1971. 40—72. passim.

— papot képeztek. Ezekben az iskolákban végzők messze megelőzték a falusi plébános mellett nevelkedőket,¹⁰ s a civilizáltabb központokban maradás reményében elváltak a zsolozsmázást a távolélő kanonokok helyett.

Mályusz Elemér szerint — adathalhatóan — a német káptalanokhoz képest a magyar egyház központjában jó háromnegyed évszázaddal, a perifériákon még ennél is későbbre tehető a prebendáriusok és a kóruspapok megjelenése. László mester esztergomi prépost 1277-ben készült végrendeletét hozza példaként. A bolognai doktorokhoz hasonló könyvtárral rendelkező prépost emlékezik meg először Szent Adalbert kórusának prebendáriusairól és papjairól.¹¹

Valójában — mint fentebb láttuk — nálunk legalább az 1240—50-es évektől megfigyelhetők azok a tényezők, amelyek a kanonokok egy részénél a helybenlakás megszűnéséhez, javadalmuk székhelyétől való huzamosabb távolmaradáshoz vezettek.¹² Így nem meglepő, hogy az esztergomi és a veszprémi káptalanban már a század közepén találkozunk prebendáriusokkal.

A veszprémi káptalan 1243-ban oklevelet ad ki a Berény faluban két szőlőt vásárló prebendáriusa, Márk mester számára.^{12/a} Kilenc év múlva, 1252-ben Bánca István esztergomi érsek a Szent Adalbert székesegyházban eltemetett apja, Orbázius ispán lelki üdvéért Szent Lucia szűz tiszteletére oltárt állít, Úrkúta és két szőlő adományozásával. A gazdag alapítvány két pap, egy oltárigazgató és segédje megélhetését biztosítja. A javadalom felett a káptalan gyakorol felügyeletet, s az oltárigazgatót is ő jelöli ki saját papjai és prebendáriusai közül (unus sacerdos de capitulo Strig., vel de prebendarijs ipsius, ad eiusdem altaris ministerium per ipsum capitulum perpetuo instituat).¹³ A szűkszavú utalás bizonyossá teszi, hogy az említett időpontban éltek prebendáriusok Esztergomban, sőt az intézmény már állandósult, és bizonyos tekintéllyel rendelkezve a káptalan felügyelete alatt állt. Így képzelhető el csak, hogy az érsek az örökkévalóságnak szánt oltárjavadalom betöltésénél lehetőségként számba veszi őket.¹⁴ A következő évtizedből már a kórus egy javadalom nélküli papjáról is tudunk. Az esztergomi káptalan 1266-ban bizonyágként Jakab kóruspapot (Jacobus sacerdos de choro ecclesie noster) küldte ki a Bars megyei Sáró és a Hont megyében fekvő Ság birtokokra.¹⁵

A fenti három oklevél az intézmény kialakulásának menetéről nem tájékoztat. Ebből a szempontból fontos a zágrábi püspök 1287-ben kiadott „szabályzása”, amely valószínűleg a legrégebbi a fennmaradtak közül.¹⁶

¹⁰ BÉKEFI 1910. 239—289. és MÉSZÁROS I.: Az iskolaügy története Magyarországon 996—1777. között. Bp. 1981. 44—66.

¹¹ MÁLYUSZ 1971. 76., „Item tres equi, quos habeo, vendantur, vel dentur pro meis debitis in solutum, de quorum precio, vel alijs bonis meis due marce dentur prebendarijs et clericis Chori beate adalberti...” Monumenta ecclesiae Sirigoniensis II. Red. KNAUZ, F. Strigonii 1882. (a továbbiakban MES.) 72.

¹² A század második felében egyedül csak az esztergomi káptalanból hatan tanultak itáliai egyetemeken. Sixtus mester komáromi főesperes és esztergomi kanonok megszakítás nélkül hét éven át volt IV. Béla állandó római követe. SZÚCS 1978. 172. és 175., de maga az 1277-ben végrendelező László mester életútja is ezt mutatja. MÁLYUSZ E.: A „csúti főesperesség”. Levéltári Közlemények 1970. 273—276.

^{12/a} Hazai okmánytár VI. Bp. 1876. (a továbbiakban H.) 41—42.

¹³ MES. I. 392—393.

¹⁴ A Szent Lucia oltár javadalmát azonban nem tudták a prebendáriusok megszerezni. 1286-ban Lodomer érsek a káptalan jóváhagyásával végérvényesen a custodiához csatolja az oltárigazgatósgot. WENZEL G.: Árpádkori új okmánytár IX. Pest 1871. (a továbbiakban AÜO.) 446—449.

¹⁵ MES. I. 538. és AÜO. VIII. 154.

¹⁶ FEJÉR G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/3. Budae 1830. (a továbbiakban F.) 370—372., és Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmaciae ac Slavoniae VI. Red. SMİČIK-LAS, T. Zagrabiae 1908. (a továbbiakban SM.) 597—598. Az oklevél vizsgálatát azért is érdemes elvé-

Antal püspök okleveléből kiderül, hogy elődje, Timót idejében¹⁷ — más egyházhoz hasonlóan — mansionarius vagy prebendarius papok nem vagy csak kevesen voltak (in ecclesia nostra Zagradiensi, more aliorum ecclesiarum, mansionarium seu prebendarium sacerdotum esset raritas seu defectus). A kanonokok közül néhányan még életükben, mások végrendeleteikben birtokokat, szőlőket, kúriákat és egyebeket adtak nekik saját javaikból prebenda címén, feladatul folyamatos kórus szolgálatot rendelve (ad continuum officium cori et misse Beate Virginis). Az ilyen prebendáriusok halálával megüresedett javadalmakat kezdettől fogva a kanonokok adták át használatra az őket megillető jog szerint. Timót püspök az adományokkal létrehozott prebendákat felhasználta (in collacione predictarum prebendarum decendencium sacerdotum usus fuerit). A rendelet után vizálykodás kezdődött a zágrábi egyházban. A kanonokok háborogtak. A püspök jóindulatát élvező papok ellenben hangoztatták, hogy a javadalmakhoz a kanonokoknak semmi joguk sincs. Megtagadták nekik ezért a szolgálatot az istentiszteleteken, sőt bántalmazták őket.

Antal püspök a vizályt lezáró rendelkezésében megállapítja, hogy a prebendák a kanonokok javaiból származnak, és így szabadon dönthetnek azok adományozásáról. A prebenda javadalmakat az egyházban papi állást betöltő és állandóan a zágrábi egyházban tartózkodni hajlandó személyekre — kanonokokat kivéve — ruházza a káptalan és senki más. A felmentést is ő adja.

Az oklevélből kitűnik, hogy Zágrábban az 1260—70-es években már értek prebendáriusok. A terminológiai bizonytalanság (mansionarius seu prebendarius) mutatja: egy új, még az 1280-as évek második felében is alakulóban lévő egyházi rétegről van szó. Tagjai kevesen voltak és számuk sem állandósult. Az egyes javadalmakat nem a káptalan, hanem bizonyos kanonokok hozták létre. Róluk nem derül ki, hogy a zágrábi egyháztól távol élnének, sőt a végrendelezők bizonyosan javadalmuk székhelyén tartózkodtak. Nekik a prebendák létrehozásával egyetlen céljuk volt, hogy a székesegyházi istentisztelet fényét növeljék.

Timót püspök méltóságának tényleges elnyerése után (1266) kísérletet tett, hogy az egyre nagyobb befolyást szerző kanonokok hatalmát csökkentse, akik az ő püspökké emelését sem voltak hajlandók sokáig elismerni. A maga is alacsony sorból származó püspök székesegyháza alsópapságánál is támaszt keresett. A kórus önálló javadalommal rendelkező és még alakulóban lévő prebendarius rétegét ki akarta vonni az egyházi középíregerős személyi függése és joghatósága alól. Saját maga adta át a prebendákat, így az azokat élvezők is az ő emberei lettek, és a kóruspapok is egyedül tőle várhatták némi felemelkedésüket.

Timót halála után a káptalan azonnal érvényesítette akaratát.¹⁸ Az új püspök, akit a kánoni electio alapján maguknak kellett választani, természetesen bizonyos fokig lekötöleztették volt. Antal püspök¹⁹ a kanonokokat bizalmasan „fratribus nostris canonicis”-nek és „fratrum nostrum karissimorum”-nak nevezi. Az utóbbi jelzőt még püspök elődjének sem adta meg. Vizsgálatának célja a kanonokok panaszá-

gezni, mert Mályusz Elemér — mint említettük — a prebendáriusok történeténél elsősorban a zágrábi egyház anyaga alapján dolgozott, de Antal püspök oklevelét nem hasznosította.

¹⁷ Timót zalai főesperest 1262-ben a pápa nevezte ki Bánca István bíboros ajánlására, noha a káptalan az érsek unokaöccsét, István pozsonyi prépostot választotta meg. A káptalan nem akarta elfogadni Timótot, aki ellen származása miatt IV. Béla is tiltakozott. A négy évig elhúzódó vita után a pápa álláspontja kerekedett felül. PAULER Gy.: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. II. Bp. 1899. 276. Timót haláláig (1287. április 4.) volt zágrábi püspök. KLAJČ, N.: Povijest Zagreba I. Zagreb 1982. 381. 23. jegyz.

¹⁸ Timót halála és Antal oklevelének kiadása (okt. 6.) között csak fél év telt el.

¹⁹ Antal püspökről annyit tudunk, hogy röviddel elődje halála után lett püspök. Valószínű, hogy konfliktus mentesen választották meg.

nak orvoslása, amely a kárvallottak jelentései alapján a teljes káptalan előtt (in pleno capitulo unacum ipsis fratribus nostris) történt. A kanonokoknak sikerült megakadályozni, hogy az új prebendáriusi intézmény kikerüljön joghatóságuk alól. Ettől kezdve viszont nem az egyes kanonokok, hanem a káptalan jelöli ki és vonja vissza a szám szerint nem említett prebendákat.

A fejlődés következő állomása 1334-ben érkezik el Zágrábban. Meghatározták a prebendáriusok és a kóruspapok számát, és létrejött a prebendáriusok testülete.²⁰

Tanulmányunk harmadik részében a pécsi székesegyház alsópapságának történetét követjük nyomon 1353-ig.²¹

Pécsett 1276-ban említenek először prebendáriust. A káptalan hiteleshelyi kiküldöttként István vátyi főesperessel jelent meg Mikó mester prebendárius a pécsváradai konvent előtt.²² Feltűnő Mikó magister titulusa, továbbá hogy a káptalani testimonium kéttagú. A prebendáriust a jogban jártas, tekintélyes főesperessel küldték ki. Ezt követően több mint 15 évig nincs újabb információk a pécsi alsópapságról. A XIII. század utolsó évtizedében viszont megszaporodnak a rájuk vonatkozó adatok. Egy évtized alatt négy prebendárius és egy kóruspap szerepel különböző ügyekben hiteleshelyi emberként.

Változás történt a pécsi hiteleshely praxisában. Az 1290-es évektől nevezik meg névszerint a külső munkában eljárókat, addig nagyrészt csak személytelenül utalnak a testimoniumra, vagy csupán a részletes határleírás bizonyítja az írástudó ember jelenlétét. Nem kizárt így, hogy a székesegyházi alsópapság már korábban is bekapcsolódott más egyházakhoz hasonlóan a rendszeres hiteleshelyi munkába.²³

Az Árpád-kor utolsó évtizedében a fennmaradt oklevelekben 13 esetben találunk külső munkán hiteleshelyi kiküldöttet. A székeskáptalan kanonokjai 2, a várbeli Keresztelő Szt. János társaskáptalan, illetve más vidéki egyházak papjai 6, a prebendáriusok és a kóruspapok 5 alkalommal szerepelnek. A székeskáptalan tagjainak távolmaradását a környéken helyi háborúvá szélesedő hatalmaskodások magyarázzák.²⁴ A közbiztonság javulásával a kanonokok újra nagyobb számban vállalnak kiküldetést. Az 1320-as évek elejéig egyetlen esetben van tudomásunk prebendárius hiteleshelyi, illetve ahhoz hasonló egyházkormányzati megbízásáról.²⁵

A XIV. század első negyedét követően újra előtérbe került az alsópapság. Először a prebendáriusok jelennek meg. 1322 és 1329 között 8 alkalommal őket küldték

²⁰ MÁLYUSZ E. 1971. 74.

²¹ TIMÁR Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Baranyai Levéltári Füzetek 16. Pécs 1982. Kiny. a Baranyai Helytörténetírás 1981. kötetéből (a továbbiakban TIMÁR 1982.) c. tanulmányában foglalkozott az általunk vizsgált réteggel. Helytálló megállapításai mellett mégis érdemesnek tartjuk, hogy foglalkozzunk a pécsi alsópapsággal, mivel Timár Gy. munkája a kiadott oklevelekre és a pápai tizedjegyzékre épül, saját gyűjtésünk időben szélesebb, a kezdetektől a XIV. század közepéig terjed, és hasznosítottuk a pécsi káptalan hiteleshelyi tevékenységének az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában (a továbbiakban DL.) és Diplomatikai Fényképgyűjteményében (a továbbiakban DF.) fellelhető kiadatlan emlékeit is.

²² „virum providum Stephanum archidiaconum de Vagh et magistrum Mykohem prebendarium ecclesie nostre Waradynum transmissimus...” AÚO. IX. 163—164.

²³ 1266. Esztergom, Jakab kóruspap. AÚO. VIII. 154., 1280k. Várad, Péter a kórus fiatal klerikusa. A zichi és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Pest 1871. (a továbbiakban Z.) 45—46.

²⁴ A hatalmaskodásokban két család járt élen, Győr nb. Óvári Konrád és fiai, ill. Lőrinc nádor fia Kemény és emberei. Sokszor az egymásra mért pusztításokat kellett a káptalannak felmérni. 1296. H.VII. 250.

²⁵ „homo nostrum fidedignum magistrum Bench prebendarium ecclesie nostre” 1309. NAGY I.—NAGY Gy.: Anjou-kori okmánytár I. Bp. 1878. (a továbbiakban A.) 174. A magister titulus jelzi, hogy a társainál nagyobb tekintélye volt a kanonok előtt.

ki, míg kóruspappal nem találkozunk.²⁶ A 30-as években viszont már ők is jelentkeznek. Az ismert 8 esetből hatszor prebendárius, kétszer kóruspap szerepel.²⁷ A következő évtizedben (1340—1349) gyökeresen megváltoznak az arányok. 15 esetből már csak négyszer találkozunk prebendáriussal, 11-ben pedig kóruspappal.²⁸ A tendencia magáért beszél, s országos trend tükröződik ebben. Az uralkodó és a királyi tanács 1351-ben törvénnyel kényszerül megakadályozni a javadalom nélküli személyek hites bizonyágként való kiküldését. A cikkely eredménytelen maradt. 1435-ben újólal tilalmazni kellett a karbeli papok részvételét a hiteleshelyi külső munkában.²⁹

Az írásbeliség, az okleveles bizonyítás térnyerésével növekszik a hiteleshelyek munkája. A kanonokok — különösen a sine cura kanoniák gyarapodásával — egyre kevésbé tudják az igényeket ellátni. Anyagi helyzetük sem kényszeríti őket. A magasan művelt papok húzódoztak a nemritkán több napi távolléttel járó kiszállások megpróbáltatásaitól. A prebendáriusok és a kóruspapok gyakori kiküldetései bizonyítják viszont, hogy az alsópapság két csoportjának a kanonokok helyettesítésére alkalmas műveltsége. Különösen a határjárásoknál nélkülözhetetlen írástudása és gyakorlati jogi ismeretei megvoltak.³⁰

Anyagi helyzetükről a pápai tizedjegyzék (1332—1337) alapján nem lehet egyértelmű képet kapni. Kimutatható jövedelmeik (mellékjövodelmeik?) nem érték el a kanonoki javadalmazás felét, harmadát, gyakran a tizedénél is kevesebbet tettek ki, s még a falusi papok jövedelmét sem haladta meg. A tizedlajstromot vizsgálva nem rajzolódik ki a hagyományos rétegződés a prebendáriusok és a kóruspapok között. Az utóbbiak tizedfizetésének átlaga (45 báni dénár) magasabb volt a prebendáriusokénál (32 báni dénár). Két kóruspap, Balázs és Péter tizedjövedelmük alapján a prebendáriusokhoz hasonló státuszban volt.³¹

Az alsópapság mint két csoportja szükségét érezte jövedelmei pótlásának. Valószínűleg a kanonokoktól szorosabban függő prebendáriusoknak az önkéntességen túl utasításra is részt kellett venniük a hiteleshelyi munkában. Az 1320-as évektől kimutatható, hogy egy-egy személy többször is szerepel kiküldöttként. Specializálódást gyanítunk mögötte. Számosan kétszer, míg Tamás³² és Loch-nak mondott Miklós³³ prebendáriusok 1323 és 1330, ill. 1330 és 1334 között háromszor, Vince pedig 1336-tól 1347-ig négy alkalommal fordult elő.³⁴

Rendszeres jövedelmet a kápolna- és oltárigazgatóságok szerzése biztosított.

²⁶ 1322. DF. 259818., 1323. Z. I. 239., 1324. DL. 86959., 1324. DL. 87161., 1327. Z. I. 302—303., 1328. Z. I. 313., 1329. Z. I. 331., 1329. F. VIII/3. 397—402.

²⁷ Prebendáriusok: 1330. DF. 280221., 1330. DF. 259832., 1332. Z. I. 382—384., 1333. Z. I. 406—407., A. III. 116—121., 1336. DL. 67709.; kóruspapok: 1336. DL. 91275., 1338. A. III. 589—591.

²⁸ Prebendáriusok: 1340. DL. 67711., 1344. DL. 87163., 1347. DL. 69641., 1347. DF. 254709.; kóruspapok: 1342. DL. 87136., 1342. Z. II. 38—39., 1343. DL. 67713., 1343. DL. 91340., 1346. SM. XI. 331., 1347. DL. 94419., 1347. Z. II. 284—285., 1347. Z. II. 286—287., 1347. DL. 69641.

²⁹ *Decreta regni Hungariae 1301—1457.* Red. BÁCSEKI, V., BÓNIS, G., DÓRY, F., Bp. 1976. 137. (1351—XXI.) és 266. (1435. *Decretum maius*—VIII.).

³⁰ Mályusz Elsmér hangsúlyozza, hogy a prebendáriusok és a kóruspapok írástudását csak a hiteleshelyi kiküldetések vizsgálatával lehet eldönteni. Eddig egyedül a váradi káptalan külső munkát végző kiküldöttjéről készült pontos kimutatás. A XIV. században az összes kiküldött közül a karbeli papok 36%-ot, az oltárigazgatók 32%-ot, a kanonokok 29%-ot, mások 3%-ot; a XV. században pedig az oltárigazgatók 50%-ot, a karbeli papok 25%-ot, a kanonokok 21%-ot, mások 1%-ot tesznek ki. VARGA Á.: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok.* Szerk. CSETRI E. és JAKÓ Zs. Bukarest 1980. 28—29.

³¹ TIMÁR 1982. 48—49.

³² Z. I. 239., DL. 86959., A. II. 470.

³³ DF. 259832., Z. I. 406—407., A. III. 116—121.

³⁴ DL. 67709., DL. 67711., DL. 87163., DL. 69641.

A kóruspapok között:

- Balázs Szent Ilona oltár,³⁵
- István Szent László oltár,³⁶
- Miklós Szent Márton oltár,³⁷
- Miklós Szent Miklós oltár,³⁸
- János Szent Ambrus oltár,³⁹

a prebendáriusok között:

- György Miklós prépost káplánja,⁴⁰
- János Szent Gergely p. oltár,⁴¹
- György Szent Kereszt oltár,⁴²
- Péter Szent István k. oltár,⁴³
- Péter Szent Katalin oltár,⁴⁴
- Vince Szent János ev. oltár,⁴⁵
- Miklós Szent Miklós oltár,⁴⁶
- Tamás Szent Demeter oltár⁴⁷ javadalmát élvezte.

A pécsi székesegyház kórusának ismert tagjai egyházi jogállásuk szerint misé-
papok. A kórus javadalom nélküli tagjai kivétel nélkül mindig sacerdos chori néven
szerepelnek. A prebendáriusoknál a presbytert használják gyakrabban, azonban szá-
mtalanszor nem is jelölik milyen papi rendben vannak. Lehet, hogy magától érthetődik,
de a hiteleshelyi kiadványokban a fidedignitas szempontjából nem is volt jelentősége.
Clericus chori a pécsi anyagban nem fordul elő 1353-ig.

A püspök katedrájánál csúcsosodó helyi társadalom hierarchiájában a kórus
papjai által elfoglalt pozíciókat nevük mellé kitett vagy elmaradt titulusok is jelzik.
A káptalani oklevéladás felelőse a lector volt, így ezen forrásokban előforduló titu-
lusok az ő felfogását tükrözik.

A székesegyház élén álló püspököknek a venerabilis pater, dominus megszólítás
dukált.⁴⁸ Az Anjou-kor első évtizedében már az egyszerű kanonokok is mind magis-
terek. A dignitáriusok közül a prépostnak és a lectornak a discretus vir megnevezés
járt ki,⁴⁹ amelyet a második évtizedben először minden méltóságviselő kanonok,⁵⁰

³⁵ 1332—1333. TÍMÁR 1982. 51.

³⁶ 1333—1335. uo. 51.

³⁷ 1347. DL. 94419.

³⁸ 1347. Z. II. 286—287.

³⁹ 1351. Z. II. 457—458.

⁴⁰ 1294. AÚO. XII. 557.

⁴¹ 1329. F. VIII/3. 397—402.

⁴² 1334. TÍMÁR 1982. 51.

⁴³ 1335. uo. 51. Péter „sac. S. Regis”-ként szerepel, de tudjuk, István kóruspap volt a Szent
László oltár gondnoka, így Péter csak a másik szent király oltárának javadalmasa lehetett.

⁴⁴ 1332—1335. TÍMÁR 1982. 50.

⁴⁵ 1344. DL. 87163., 1347. DL. 69641.

⁴⁶ 1350. A. V. 355.

⁴⁷ 1353. DL. 106125.

⁴⁸ 1343. DL. 67713.

⁴⁹ 1303. A. I. 64., 1304. A. I. 87.

⁵⁰ 1313. A. I. 357—358., 1317. A. I. 449.

majd fokozatosan a káptalan összes tagja elnyert. 1323-ban pedig — jöllehet királyi diplomában — Egyed prépost már mint honorabilis vir szerepel.⁵¹

Az előkelő kanonokok titulusai szüntelenül devalválódtak. Egyszerű társaiknak is rövid idő alatt sikerült a náluk magasabb dignitáriusok rangjelző és megkülönböztető elnevezéseit megszerezniük. Ezzel szemben az alsópapság, noha a korábban kizárólagos karbeli zsolozsmázás mellett az 1320-as évektől jelentékenyen részt vett a káptalan más feladatainak ellátásában, vezetőik szemében nem emelkedett. A prebendáriusok közül öten kapták meg a hiteleshelyi oklevelekben a magister megszólítást. A kitüntetett személyek Mikó (1276), Bench (1309), Demeter (1330), Lochnak mondott Miklós (1330, 1333 és 1334) és Vince (1336).⁵² A kóruspapoknak ilyen megtiszteltetés nem járt ki. Nevük mellett soha semmilyen titulus sem szerepel. Egy alkalommal bukkan elő János prebendárius és oltárjavadalmas „discretus vir”-ként és „domunis”-ként, amikor a pécsváradi konvent előtt átfirta a káptalan Kisdér birtokára vonatkozó, a nádor által is megerősített királyi adománylevelét.⁵³ Kétségtelen, hogy János megbízható, megbecsült ember volt a kanonokok előtt, ha a fontos privilégiumot rábízták. A pécsváradi konventtől kapott előkelő címe azonban nem személyének, hanem a szomszédos egyház képviselőjének szólt.

A kanonokság és az alsópapság közti távolságot az előbbieknél is jobban jelzi, hogy a nyolc évtized alatt, amely az első prebendárius megjelenésétől vizsgáltunk felső határáig eltelt, egyetlen esetben sem adatolható olyan prebendárius vagy kóruspap, aki kanonokként folytatta volna pályafutását. Legnagyobb státuszemelkedést a pápai tizedjegyzékekben egy névszerint nem említett prebendárius érte el. Az őrkanonok helyettese lett.⁵⁴ A kóruspapságból felemelkedő prebendáriust — mivel ez sűrűn előfordult — találunk. Miklós a Szent Miklós oltár javadalmasa 1347-ben kóruspapként megy ki egy Somogy megyei birtokra. Három év múlva már prebendáriusként találjuk Siklósi Gyula birtokán történt hatalmaskodás kivizsgálásánál.⁵⁵

Az alsópapság történetének következő állomását jelentő prebendáriusi testület megalakulásáról 1353-ig nincs tudomásunk, de a nagyobb egyházakban országosan jelentkező 12 prebendáriusi javadalom a XIV. század harmadik évtizedétől Pécssett is megtalálható.

Pécsi prebendáriusok és kóruspapok 1353-ig

Mikó prebendárius:	1276. AÚO. IX. 163—164.,
Kozma prebendárius:	1292. AÚO. X. 435—436.,
Simon prebendárius:	1293. AÚO. XII. 543—545.,
György prebendárius:	1294. AÚO. XII. 557.,
Miklós prebendárius:	1296. H. VII. 250.,

⁵¹ F. VIII/2. 464—467.

⁵² AÚO. IX. 163—164., A. I. 174., DF. 280221., DF. 259832., Z. II. 406—407., A. III. 116—121.

⁵³ 1329. F. VIII/3. 397—402. 1332-ben a „discreto viro Petro prebitero prebendario” valószínűleg csak elírás Pál országbíró oklevelében. Z. I. 382—384.

⁵⁴ TÍMÁR 1982. 38. Magunk részéről nem osztjuk TÍMÁR Gy. álláspontját, mely szerint Lochnak mondott Miklós prebendárius azonos lenne az 1336-ban szereplő Miklós subcustossal. TÍMÁR 1982. 50. Miklós prebendárius neve mellől soha sem hiányzik a „dictus”-os megkülönböztetés és a magister titulus, addig a másik Miklóst „vir discretus Nicolaus presbiter subcustos”-ként említi az oklevél. Z. I. 504. A korszak vizsgálatánál óvatosságot követel különösen a divatos nevet viselő személyek identifikálása, mivel a kételemű névhasználat az 1330-as években jelenik meg a pécsi káptalanban, de általánossá még nem vált.

⁵⁵ DL. 94419., A. V. 355.

- Miklós kóruspap: 1296. HOKl. 152.,
 Bench prebendárius: 1309. A. I. 174.,
 András prebendárius: 1322. DF. 259818.,
 1332. Vat. I/1. 242 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- Tamás prebendárius: 1323. Z. I. 239.,
 1324. DL. 86959.,
 1330. A. II. 470.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272. (Tímár 1982. 50.)
- Balázs prebendárius: 1324. DL. 87161.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- Máté prebendárius: 1327. Z. I. 302—303.,
 Mihály prebendárius: 1328. Z. I. 313.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- János prebendárius: 1329. F. VIII. 3. 397—402.
 1329. Z. I. 331.
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- Demeter prebendárius: 1330. DF. 280221.,
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- Miklós prebendárius: 1330. DF. 259832.
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Z. I. 242.
 1333. Vat. I/1. 271 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. A. III. 116—121.
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- Péter prebendárius: 1332. Z. I. 382—384.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 50.)

1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- Péter prebendárius: 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
- név nélküli prebendárius: 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 38.)
 a custos helyettese 1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 38.)
- Péter kóruspap: 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
- János kóruspap: 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
- István kóruspap: 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
- Balázs kóruspap: 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
- György prebendárius: 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
- Vince prebendárius: 1336. DL. 67709.,
 1340. DL. 67711.,
 1344. DL. 87163.,
 1347. DL. 69641.,
- Bart kóruspap: 1336. DL. 91275.,
 1338. A. III. 589—591.,
- Mihály kóruspap: 1342. DL. 87136.,
 1342. Z. II. 38—39.,
- János kóruspap: 1343. DL. 91340.,
- Kozma kóruspap: 1343. DL. 67713.,
 1346. SM. XI. 331.
 1346. DF. 253147.
- Miklós kóruspap: 1347. DL. 94419.
- majd prebendárius 1350. A. V. 355.
- Miklós kóruspap: 1347. Z. II. 284—285.
 1347. Z. II. 286—287.
- Benedek prebendárius: 1347. DF. 254709.,

Lőrinc kóruspap:	1347. DF. 254709.,
János kóruspap:	1351. Z. II. 457—458.,
	1351. DF. 261942.
Tamás prebendárius:	1353. DL. 106125.

Csak a felsorolásban szereplő rövidítések: HOkl. Hazai oklevéltár 1234—1536. Bp. 1879., és a Vat. I/1. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp. 1885.

*A pécsi prebendáriusok és kóruspapok tizedfizetései
az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben
(TÍMÁR 1982. nyomán)*

	1332	1333	1334	1335	Össz.
Tamás preb.	9g.	10 b.	—	—	9 g. és 10 b.
Mihály preb.	30 b.	50 b.	10 b.	15 b.	105 b.
János preb. és Szt. Gergely o.	20 b.	36 b.	15 b.	2 g.	2 g. és 71 b.
András preb.	55 b.	—	25 b.	10 b.	88 b.
Balázs preb.	1/2 m.	1/2 m.	2 p.	55 b.	1 m., 2 p. és 98 b.
Kozma preb.	1/2 m.	65 b.	13 b.	—	1/2 m. és 78 b.
Loch dictus Miklós preb.	18 b.	34 b.	10 b.	7 b.	69 b.
Péter preb.	12 g.	100 b.	60 b.	4 g.	16 g. és 160 b.
Péter preb. és Szt. Katalin o.	18 b.	22 b.	—	5 b.	45 b.
Demeter preb.	—	75 b.	35 b.	10 b.	120 b.
György preb. és Szt. Kereszt o.	—	50 b.	15 b.	2 g.	2 g. és 65 b.
Péter preb. és Szt. István k. o.	—	—	—	15 b.	15 b.
Balázs kp. és Szt. Ilona o.	68 b.	143 b.	63 b.	100 b.	374 b.
István kp. és Szt. László o.	31 b.	87 b.	26 b.	30 b.	174 b.
név nélkül. preb. és subcustos	29 b.	25 b.	—	—	54 b.
János kp.	7 b.	10 b.	30 b.	—	47 b.
Péter kp.	1/2 m.	68 b.	30 b.	8 g.	1/2 m., 8 g. és 98 b.

preb. = prebendárius
kp. = kóruspap
o. = oltárjavadalom
b. = báni dénár
g. = garas
m. = márka
p. = pensa

L. Koszta

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU BAS-CLERGE
AUX XIIIe ET XIVe SIECLES

L'étude présente les tendances d'évolution qui menaient à la formation de l'institution prébendée remplaçant les chanoines éloignés et effacés de la lecture bréviaire dans l'histoire des chapitres au XIIIe siècle. Il pense qu'à partir des années 1250 s'est présentée l'exigence de l'emploi des prébendiers et à cette époque-là la possibilité en a été créée. A la cathédrale d'Esztergom, l'archevêque István Bácsa tient compte d'eux en 1252 pour l'exercice de la prébende. Dans la deuxième partie de l'étude, l'auteur analyse la charte de l'évêque de Zagreb, Antoine, parue en 1287 qui règle la relation du chapitre et des prébendiers. Pour terminer, il suit les devoirs les conditions matérielles et culturelles des prébendiers et des prêtres de chœur jusqu'en 1353, en tablant en grande partie sur des chartes authentiques, de „locus credibilis“.

Л. Косца

МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ НИЗШИХ СЛОЕВ СОБОРНОГО ДУХОВЕНСТВА
В XIII—XIV ВВ.

В статье рассматриваются те тенденции развития, которые в истории капитулов XIII в. привели к учреждению института пребенды, заменявшей далеко живших и уединенных от чтения часов каноников. Автор считает, что начиная с 1250-х годов возникли запросы на пребенду и в то же время были созданы и предпосылки для этого. Архиепископ Иштван Банча в соборе Эстергома считается с ними уже в 1252 г. при распределении алтарной бенефиции. Во второй части своей статьи автор исследует грамоту загребского епископа Антала (Антоня) от 1287 г., регулировавшую отношения между капитулом и пребендой. В заключение автор рассматривает задачи входивших в пребенду и певчих собора в Пече, а также их условия образцованности до 1353 г. главным образом на основе аутентичных грамот.